

Burgerschap en digitale vaardigheden in het onderwijs

LAKS
landelijk actie comité scholieren

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt het rapport over de LAKS-scholierencongressen van 2023 met als thema digitale vaardigheden* en burgerschap.

Het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS), een vereniging voor en door scholieren in het voortgezet onderwijs, organiseert ieder jaar scholierencongressen. Deze gaan over een onderwerp waar het LAKS meer over wil weten. Door leerlingen uit te nodigen om over het onderwerp in gesprek te gaan, kan het LAKS een visie ontwikkelen op het onderwerp. Afgelopen jaar gingen de scholierencongressen over basisvaardigheden. Het LAKS heeft toen inzicht gekregen in hoe leerlingen denken over basisvaardigheden: welke vaardigheden vormen volgens hen de basis?

Dit jaar wilde het LAKS dieper ingaan op twee van de basisvaardigheden uit het Masterplan Basisvaardigheden van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW): digitale vaardigheden en burgerschap. Het LAKS heeft tijdens vier congressen bij middelbare scholieren input opgehaald over digitale vaardigheden en burgerschap. In dit rapport doen we daar verslag van.

We beschrijven de ideeën en ervaringen die we hebben verzameld van scholieren uit verschillende delen van Nederland. Het doel van dit rapport is inzichten bieden die kunnen worden meegenomen in de ontwikkeling van de kerndoelen en eindtermen van deze twee basisvaardigheden. Bij de curriculumherziening is het van groot belang om het leerlingenperspectief mee te nemen, zodat het onderwijs goed aansluit bij de behoeften van leerlingen, nu en met oog op de toekomst.

Wij bedanken alle aanwezige leerlingen voor hun bijdrage tijdens de congressen. Daarnaast bedanken wij de beleidsmedewerkers die het project hebben begeleid. Dank ook aan alle andere geïnteresseerden uit het onderwijsveld voor hun aanwezigheid tijdens de congressen.

We hopen dat het rapport u tot nieuwe inzichten brengt en wensen u veel leesplezier!

Namens het LAKS bestuur '22/'23,
Fien Gaillard, Rafke Hagens en Coen de Leeuwe

* Vanuit het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) wordt de term digitale geletterdheid gehanteerd. In dit rapport, en in de werkzaamheden van het LAKS, is de voorkeur gegeven aan 'digitale vaardigheden', omdat deze term breder is en daarmee veel ruimte laat om dit leergebied in te vullen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	4
Toelichting	5
Burgerschap	7
Conclusie burgerschap	15
Digitale vaardigheden	17
Conclusie digitale vaardigheden	23
Conclusie	24

Inleiding

In 2022 heeft het LAKS een reeks scholierencongressen georganiseerd over de basisvaardigheden. De congressen gingen toen vooral over wat basisvaardigheden zijn. Wat zien scholieren eigenlijk als basisvaardigheden, hoe moeten deze worden verwerkt in het onderwijs en hoe kijken zij specifiek aan tegen taal- en rekenonderwijs? Ondanks dat deze congressen voornamelijk gingen over taal en rekenen, kwam al snel naar voren dat 'basisvaardigheden' volgens leerlingen veel meer zou moeten omvatten dan enkel taal en rekenen. Dit schooljaar heeft het LAKS-bestuur ervoor gekozen om voort te bouwen op de scholierencongressen van vorig jaar met een focus op digitale vaardigheden en burgerschap.

In de Staat van het Onderwijs van 2021 wordt een 'afnemende prestatie' in onder andere burgerschap waargenomen. In 2022 en in 2023 was er ook weinig sprake van ontwikkeling op burgerschap. Leerlingen herkennen zich in het beeld dat er meer met burgerschap moet gebeuren. Op het gebied van digitale vaardigheden is ook verbetering gewenst, aangezien het LAKS signalen krijgt vanuit scholieren dat het met de ontwikkeling van digitale vaardigheden niet goed gesteld is. Op de congressen van 2022 hoorden we bovendien signalen die wijzen op ongelijke ontwikkelingen tussen scholen wanneer het gaat om deze twee basisvaardigheden.

Er valt nog veel te verbeteren op het gebied van deze twee basisvaardigheden. Het is belangrijk om de input van leerlingen mee te nemen in de verdere ontwikkeling van deze leergebieden. Op die manier zal het onderwijs beter aansluiten bij de leefwereld van leerlingen en zullen leerlingen gemotiveerder zijn om aan de slag te gaan met deze leergebieden.

In dit rapport lichten we eerst toe wat de congressen zijn. Het rapport is daarna opgedeeld in twee delen. Als eerste zullen wij onze deelvragen bij het onderwerp burgerschap uitlichten. We behandelen de vragen: *"Hoe kijken leerlingen naar het burgerschapsonderwijs dat zij krijgen?"* en *"Wat zouden leerlingen zelf graag leren?"*. We eindigen het hoofdstuk met een conclusie.

In het tweede deel behandelen we het onderwerp digitale vaardigheden, waar we aan de hand van de input van leerlingen antwoord geven op de vragen: *"Hoe kijken leerlingen naar het onderwijs dat zij al krijgen over digitale vaardigheden?"* en *"Wat zouden leerlingen zelf graag leren?"*. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie. Aan het eind van rapport vatten we de bevindingen samen en geven we een aantal eindconclusies en aanbevelingen.

Toelichting van scholierencongressen

Toelichting van scholierencongressen

Ieder jaar organiseert het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS) een reeks congressen over een belangrijk thema in het onderwijs om achter het perspectief van middelbare scholieren te komen. In februari 2023 zijn er in vier steden scholierencongressen geweest: Maastricht, 's-Hertogenbosch, Den Haag en Amsterdam. Op de congressen is er in totaal met 49 scholieren gesproken. In dit rapport laten we het perspectief van deze aanwezige scholieren zien op burgerschap en digitale vaardigheden.

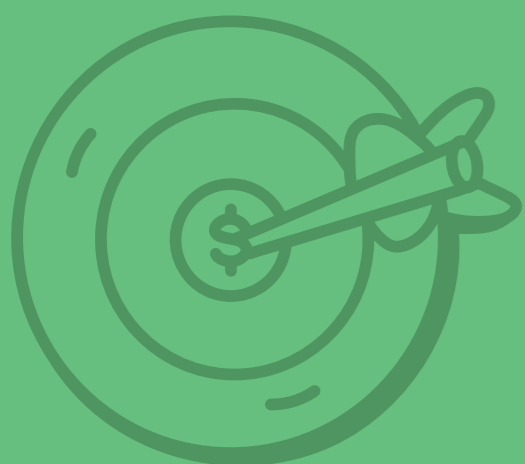
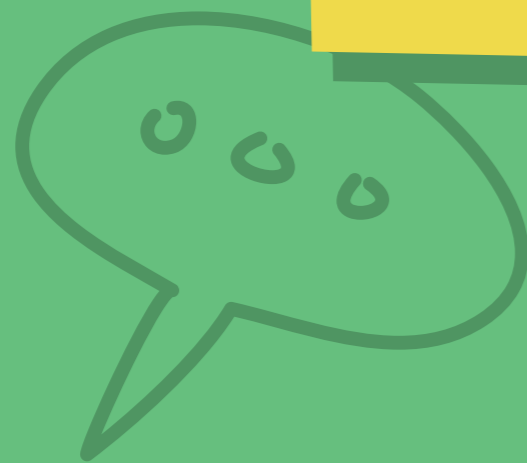
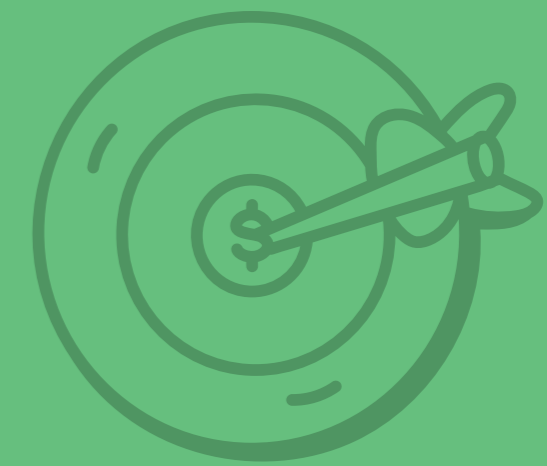
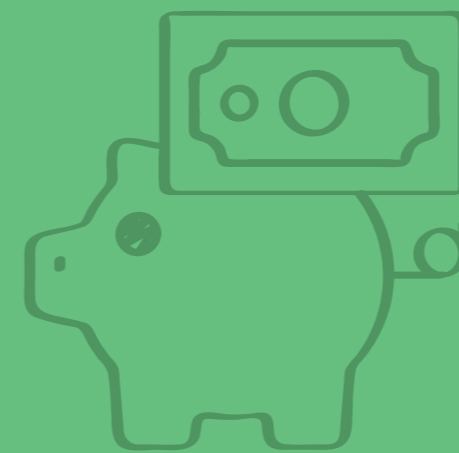
Na een kennismakingsspel en een spel waarbij de basisvaardigheden van de aanwezige scholieren werden getest zijn we bij de scholieren nagegaan wat er wordt verstaan onder de vier basisvaardigheden (taal, rekenen, burgerschap en digitale vaardigheden).

Daarna zijn we dieper ingegaan op burgerschap en digitale vaardigheden. Dit hebben we gedaan door te vragen waar de leerlingen bij deze vaardigheden aan denken, welke definitie er volgens hen bij zou passen, wat scholieren nu al leren in het kader van burgerschap en digitale vaardigheden, en vooral wat ze willen leren tijdens de lessen.

Met deze vragen zijn we het gesprek aangegaan over burgerschap en digitale vaardigheden. Omdat we deze onderwerpen op de congressen los hebben besproken zullen we in dit rapport ook eerst ingaan op burgerschap en daarna op digitale vaardigheden.

Afsluitend hebben we het met de aanwezige scholieren gehad over zaken die voor zowel burgerschap als digitale vaardigheden relevant zijn, namelijk: toetsing van het vak, maatwerk bij deze onderwerpen en de vorm van lesgeven bij deze leergebieden.

Burgerschaft

“Op school wil ik leren omgaan met de omgeving waarin ik me bevind.”

“Goed leren communiceren is onder andere dat je tegen je vrienden anders praat dan tegen je docenten.”

Scholen hebben een wettelijke burgerschapsopdracht. Op school moet aandacht besteed worden aan burgerschap, maar hoe ze dat moeten doen, is niet gespecificeerd. Het burgerschapsonderwijs is daardoor op elke school weer anders. Het LAKS is benieuwd hoe leerlingen kijken naar het burgerschapsonderwijs dat zij krijgen. Wat missen ze? En hoe vinden zij dat burgerschapsonderwijs het beste een plek kan krijgen in het onderwijsprogramma? Hieronder bespreken we de inzichten die we tijdens de congressen hebben opgehaald.

De definitie van burgerschap

Om het leergebied burgerschap goed te laten aansluiten bij de leefwereld van scholieren, is het volgens het LAKS belangrijk om scholieren te betrekken bij het definiëren van het leergebied en de kaders die erbij horen. We hebben daarom tijdens de congressen samen met scholieren de definitie van burgerschap, zoals expertisecentrum curriculum Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) deze gebruikt, geëvalueerd.

De definitie van burgerschap door SLO luidt: “Je redzaam leren gedragen in sociaal opzicht. De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu”. Wat vinden scholieren van deze definitie?

In de definitie van SLO wordt het woord ‘milieu’ gebruikt. Scholieren zijn het erover eens dat ‘milieu’ breed moet worden geïnterpreteerd. Het klimaat, de natuur, de sociale leefomgeving en de brede maatschappij moeten ook worden meegenomen in de interpretatie.

Scholieren zagen in de definitie ook ruimte en kansen om burgerschap beter aan te laten sluiten bij de behoeften van leerlingen. Dit zien zij bijvoorbeeld terug wanneer er wordt gesproken over ‘redzaam zijn’. Redzaam zijn betekent ook dat je leert om je belastingaangifte in te vullen, om toeslagen aan te vragen en om een hypotheek aan te vragen. Maar ook hoe je in een pluriforme samenleving communiceert op een manier die voor iedereen prettig is. In het kader van communicatieve vaardigheden werd er ook gesproken over bel angst en dat je op school moet leren hoe je bijvoorbeeld de dokter belt.

“De definitie dekt alles, doordat het super breed is, maar doordat het zo breed is, dekt het ook niks..”

“Het is mooi vaag gehouden.”

Scholieren vroegen zich ook af of je ‘redzaam gedragen’ moet stoppen bij het individu, of dat dit ook breder getrokken kan worden naar participeren in de samenleving door bijvoorbeeld vrijwilligerswerk te doen. Burgerschap kan hierin een rol spelen door dit te faciliteren.

Over één ding waren alle scholieren het eens: de definitie die gebruikt wordt is zo vaag, dat het alles en daarmee niets dekt. Leerlingen gaven aan een beter afgekaderde definitie te willen, want nu vinden ze de definitie zo vrij dat scholen het minimale kunnen doen. Daardoor krijgen sommige leerlingen (te) weinig burgerschapsonderwijs, en vaak hebben ze ook geen inspraak op het burgerschapsonderwijs bij hen op school.

Burgerschap op school

Waar denken leerlingen aan bij de term 'burgerschap'? Veel leerlingen associëren burgerschap vooral met lessen geschiedenis en/of maatschappijleer. Daar leren ze over de Nederlandse democratie en rechtsstaat, en dat past bij het beeld dat zij hebben van burgerschap. Leerlingen hadden het bijvoorbeeld over rechten en plichten en over normen en waarden. Daarnaast benoemden leerlingen ook de aandacht voor de pluriforme samenleving. Over het algemeen vonden de aanwezige leerlingen het belangrijk om burgerschap op school te behandelen.

Wat leren leerlingen nu dan al met betrekking tot burgerschap? Het veelgehoorde antwoord was: theorie. En dan gaat het vaak om theorie die ook bij maatschappijleer naar voren komt, of bij vakken als Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV) en levensbeschouwing.

Een aantal scholieren gaven aan dat het bij hen op school niet bij theorie blijft, maar dat er ook wat meer in de praktijk wordt lesgegeven. Daarbij valt te denken aan een bezoek aan de rechtbank of andere lessen die helemaal losstaan van bestaande vakken/lesuren. Er waren echter ook veel scholieren aanwezig voor wie de school geen speciale burgerschapslessen verzorgde. Deze leerlingen gaven aan dat zij dit wel graag willen.

Na het openingsgesprek vroegen we ons af of scholieren eigenlijk wisten dat scholen een wettelijke burgerschapsopdracht hebben. Het bleek dat bijna geen enkele aanwezige leerling daarmee bekend was. Dat was voor het LAKS een onaangename verrassing, want als een scholier niet weet dat scholen deze opdracht hebben, dan kunnen ze ook niet meepraten en meebeslissen over interessant en motiverend burgerschapsonderwijs. Volgens het LAKS draait het onderwijs om de leerling en die zou hier dus over moeten kunnen meepraten en meebeslissen. Bij een onderwerp als burgerschap is dat bovendien al een praktische uitwerking van de opdracht. Het is dan ook een goed idee om scholieren (bijvoorbeeld de leerlingenraad) te betrekken bij het ontwerpen van (kaders of opdrachten voor) het burgerschapsonderwijs op een school: daarmee brengt een school burgerschap in de praktijk en sluit het burgerschapsonderwijs goed aan bij de behoeften en interesses van scholieren.

Inhoud van burgerschapsonderwijs

Na het gesprek over de definitie van burgerschap hoopten we een duidelijker beeld te krijgen over de voorkeuren van scholieren op het gebied van burgerschap. Welke kaders zouden voor leerlingen het beste aansluiten bij hun behoeften?

Om een indruk te krijgen van de behoeften van scholieren bespraken we een aantal stellingen. Deze stellingen behandelden het leren over de rechtsstaat, de democratie en het leren 'hoe te leren'. Het leren over de rechtsstaat vonden de leerlingen een belangrijk onderdeel van burgerschap. Scholieren waren het erover eens dat de rechtsstaat niet het enige belangrijke onderdeel van burgerschap moet zijn. Hoe burger-zijn in elkaar steekt is complex en gaat verder dan alleen begrip van een rechtsstaat. Persoonsvorming en socialisatie vormen de kern van burgerschap. Leerlingen gaven aan meer behoefte te hebben aan lesstof die hierop aansluit. Zo willen scholieren bijvoorbeeld meer leren over diversiteit in de samenleving en over sociale communicatie.

Seksuele en relationele vorming in het onderwijs

Burgerschap zou ook ingevuld kunnen worden met lesstof over seksuele en relationele vorming. Leerlingen gaven namelijk aan dat hier nog niet altijd aandacht aan besteed wordt in het huidige curriculum. Sommige leerlingen vertelden wel dat ze in de onderbouw les kregen over soa's en de werking van condooms. Toch verschilt de mate van seksuele en relationele vorming per school. De ene leerling had op school documentaires gezien, de ander had een hoofdstuk voortplantingsgericht onderwijs bij biologie gekregen. De een vond dat genoeg, de ander niet. Bijna geen van de aanwezige leerlingen had op school gesprekken gehad over seks buiten het voortplantingsgerichte deel om. Onderwerpen als consent en plezier zijn dus veelal onbesproken.

Het LAKS vindt het belangrijk dat verschillende onderwerpen aan bod komen als het gaat over seksuele en relationele vorming. Zo moet er gesproken worden over consent, over plezier in seks en over seksuele diversiteit. Vaak worden deze onderwerpen nog als 'taboe' gezien. Door het gesprek aan te gaan dragen we bij aan het voorkomen van seksueel overschrijdend gedrag en discriminatie op basis van iemands seksuele identiteit.

Het merendeel van de leerlingen op de congressen gaf aan bekend te zijn met Paarse Vrijdag, een dag waarop er extra aandacht wordt besteed aan de lhbtq+-gemeenschap, en gaf aan dat hun school een Gender and Sexuality Alliance (GSA) heeft. Op scholen wordt Paarse Vrijdag gevierd op verschillende manieren. Zo vertelden leerlingen over paarse ballonnen, een drag queen die kwam optreden en een livestream vanuit het COC. De leerlingen gaven hierbij aan dat Paarse Vrijdag onderdeel was van de lesstof van die dag. Daartegenover stonden echter de verhalen over weggehaalde pride-vlaggen. Een open gesprek over seksuele identiteit met scholieren is noodzakelijk voor een veilig schoolklimaat. Dit gesprek kan lastig zijn om te voeren, maar er zijn allerlei middelen beschikbaar om het makkelijker te maken. Burgerschap kan daarvoor een geschikte plek zijn.

Burgerschap van nu

Burgerschap heeft nog geen duidelijke kaders. Dit betekent dat scholieren voor de manier waarop burgerschap wordt ingevuld afhankelijk zijn van de school waar zij op zitten. Tijdens de congressen werd duidelijk dat scholieren behoefte hebben aan doorlopend burgerschapsonderwijs. Zo werd als voorbeeld een vensteruur, een lesuur waarin leerlingen uit verschillende leerjaren een mix van maatschappijleer en levensbeschouwing krijgen, genoemd. Ook zijn er scholen waar elk leerjaar een eigen burgerschapsthema, zoals identiteit of gezondheid, wordt behandeld. Voor de onderbouw wordt door de school bepaald wat wordt behandeld, in de bovenbouw mogen leerlingen zelf aangeven wat zij graag willen leren tijdens burgerschap.

Volgens de leerlingen is het belangrijk om in de onderbouw al een start te maken met burgerschap, zodat ze belangrijke basisvaardigheden al op relatief jonge leeftijd ontwikkelen. Ze benadrukken dat het belangrijk is om hierbij de juiste werkvormen toe te passen. Om een veilig gesprek te garanderen vinden ze het belangrijk dat iedereen diens standpunten en meningen kan geven en dat er naar elkaar geluisterd wordt. Alleen op deze manier kunnen leerlingen van elkaar leren en zich inleven in een ander perspectief. Wanneer hier in de onderbouw al mee geoefend wordt, is er volgens de leerlingen in de bovenbouw ruimte om gecompliceerdere maatschappelijke vraagstukken op een respectvolle manier te onderzoeken en bespreken.

De leerlingen hadden al een idee waar in het onderwijs burgerschap geïntegreerd moet worden. Scholieren vinden het zorgelijk dat burgerschap, zoals het nu vorm wordt gegeven en is ingebed in het curriculum, vaak als tweederangs vak wordt behandeld. Zij zouden graag zien dat burgerschap verweven wordt in andere vakken als geschiedenis, levensbeschouwing en maatschappijleer mét als kanttekening dat het zelfredzaam maken van leerlingen meer behelst dan alleen een les over de rechtsstaat. Uit de voorbeelden komt naar voren dat juist het bespreekbaar maken van identiteit, gezondheid en financiën aansluiten bij de wensen van leerlingen en helpen bij goed voorbereid doorstromen in het vervolgonderwijs en de brede maatschappij. Ondanks dat de leerlingen wel duidelijke ideeën hebben over hoe burgerschap terug zou moeten komen in het onderwijs, moeten die ideeën nog wel geconcretiseerd worden.

De rol van ouders en verzorgers

Ondanks dat scholen een wettelijke burgerschapsopdracht hebben en ze verplicht zijn om aandacht te besteden aan burgerschap wordt toch ook regelmatig bediscussieerd of scholen hier wel de juiste instantie voor zijn. Waar liggen de grenzen van deze verantwoordelijkheid? Hoort een deel van deze verantwoordelijkheid niet bij ouders te liggen?

De leerlingen gaven unaniem aan dat ze het belangrijk vinden dat school hier een grote verantwoordelijkheid in neemt. Waar precies de grens ligt tussen de verantwoordelijkheid van school en de verantwoordelijkheid die ouders op zich moeten nemen, vonden ze echter moeilijker te bepalen. Leerlingen vinden bijvoorbeeld over het algemeen dat 'mentale gezondheid' moet worden besproken op school, maar over in welke mate dat moet, werden ze het niet eens. Leerlingen gebruikten als voorbeeld: "Ik werk in de horeca en daar werkt iemand die nooit de telefoon durft op te nemen. Je zit zoveel jaar op school, dus ik vind dat je die tijd wel kan benutten om dat daar te leren". Een ander reageerde dan weer: "Ik denk niet dat scholen echt bij angsten hoeven te helpen, maar ze kunnen wel leren hoe je netjes de telefoon op kunt nemen". Weer iemand anders gaf aan: "Ik vind dat de school daar zeker hulp bij kan bieden, maar dat het vooral bij de ouders ligt dat je goede voorbeelden krijgt".

Dezelfde discussie laaide op toen besproken werd of scholen er verantwoordelijk voor zijn dat hun leerlingen weten hoe ze bijvoorbeeld belastingaangifte moeten doen. Hoewel de meeste leerlingen het met deze stelling eens waren, beargumenteerden enkele leerlingen dat belastingaangifte iets is wat je alleen leert door het te doen, door het te ervaren. Veruit de meeste leerlingen gaven aan nog nooit belastingaangifte te hebben gedaan en ook niet te weten waar ze dit moeten doen of hoe ze dit moeten aanpakken. Ondanks dat de meeste aanwezigen een bijbaantje hadden, wisten ze niet dat ze ook op deze manier in aanraking komen met de Belastingdienst. Er werd geconcludeerd dat er duidelijk een meerwaarde zit in het bespreken van dit soort zaken op school. Daar werd aan toegevoegd dat je er niet vanuit kunt gaan dat alle ouders/verzorgers dezelfde ondersteuning kunnen bieden. Wanneer de ene leerling beter wordt ondersteund bij diens aangifte dan de andere leerling, ontstaat er een verschil tussen de leerlingen. Dit vonden veel leerlingen oneerlijk. Daarbij komt dat de formulieren van de Belastingdienst door veel leerlingen als onduidelijk en ingewikkeld ervaren worden. Er werd geconcludeerd dat het zinvol kan zijn om die formulieren eens gezamenlijk te bekijken. Wanneer dit soort zaken een plek in het burgerschapsonderwijs krijgen en daarmee op school besproken worden, worden er oneerlijke verschillen voorkomen en wordt kansengelijkheid bevorderd.

Conclusie burgerschap

Tijdens de gesprekken met de leerlingen kwam naar voren dat de meesten van hen wel een idee hebben van wat burgerschap is, maar ook van wat het zou kunnen zijn. Leerlingen vinden dat de definitie vanuit SLO betere en duidelijkere kaders moet krijgen, zodat het helder wordt wat het is en zodat iedereen voldoende burgerschap meekrijgt in diens schoolcarrière. De burgerschapsopdracht is, volgens leerlingen, nu nog te vrij. Veel scholieren waren niet op de hoogte van de burgerschapsopdracht, wat de inspraak door leerlingen in het geding brengt – terwijl juist dat ook een vorm van burgerschap is: meepraten en beslissen.

Als vak voelt burgerschap op dit moment nog te instabiel om leerlingen de handvatten te geven die zij nodig hebben om zelfredzaam te worden. Dit terwijl persoonsvorming en socialisatie de kern van burgerschap is.

Scholieren geven over het algemeen voorkeur aan het integraal verwerken van burgerschap in hun onderwijs. Voor integraal verwerken zijn wel nog praktische obstakels te overwinnen. Een leerling zonder bijvoorbeeld geschiedenis leert namelijk wat anders dan een leerling die dat vak wel heeft. Ze leren niet hetzelfde, en behalen dus niet dezelfde doelen. Een echte oplossing hiervoor is nu nog niet uit de scholierencongressen naar voren gekomen. Wanneer burgerschap integraal verwerkt wordt in het onderwijs zou het volgens scholieren moeten starten in de onderbouw. Ingewikkelde en grotere thema's zouden in de bovenbouw worden besproken.

Daarnaast merkten de scholieren op dat de mate van burgerschapsonderwijs op dit moment behoorlijk verschilt per school, en dat geldt ook voor de aandacht voor seksuele en relationele vorming. De meeste scholieren krijgen niet meer onderwijs over seksuele vorming dan een hoofdstuk over voortplanting bij biologie. Het is belangrijk dat we op school ook leren over consent, plezier in seks en seksuele identiteit. Het voeren van een open gesprek over deze onderwerpen kan zorgen voor minder schaamte en onzekerheid. Scholieren moeten leren dat ze mogen zijn wie ze zijn en over het belang en de betekenis van consent.

Ten slotte hebben leerlingen een voorkeur voor een uitgebreidere versie van burgerschap in hun onderwijs. Leren over de rechtsstaat is bijvoorbeeld belangrijk, maar het zou niet het enige moeten zijn wat je leert bij burgerschap. Zo willen zij meer aandacht voor persoonsvorming in een pluriforme samenleving, identiteit, financiën, gezondheid en seksuele vorming. De leerlingen erkennen hierbij dat het lastig is om een duidelijke scheiding te maken tussen de mate van verantwoordelijkheid die bij het bespreken en aanleren van deze onderwerpen hoort. Waar stopt de verantwoordelijkheid van een school en waar begint de verantwoordelijkheid van een ouder of verzorger? Niet iedere leerling kan aanspraak maken op het sociaaleconomische kapitaal dat nodig is om zelfredzaam te worden.

Het LAKS is van mening dat juist het onderwijs dé plek is voor leerlingen om zichzelf te ontwikkelen op het gebied van persoonsvorming en socialisatie. Het is zorgelijk en jammer dat burgerschap zo verschillend wordt vormgegeven. Waar sommige leerlingen kunnen profiteren van een uitgebreid en mooi aanbod, missen veel andere leerlingen diepgang en relevantie. De verhalen en ervaringen van leerlingen die gedeeld zijn tijdens de congressen tonen aan dat de burgerschapsopdracht van scholen verschillend wordt ingevuld en dat scholieren graag meer willen leren. Zonder duidelijke kaders met betrekking tot het aanbod binnen burgerschap maken zij zich zorgen over hun zelfredzaamheid. De verschillen tussen scholen kunnen leiden tot meer kansenongelijkheid binnen en buiten het onderwijs.

Digitale vaardigheden

Sinds 2015 zijn er door Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO), in opdracht van het ministerie van OCW, voorbereidingen getroffen om de kerndoelen in het voortgezet onderwijs te vernieuwen. Ook digitale vaardigheden werden in deze kerndoelen genoemd. Het wordt door deze partijen als belangrijk ervaren dat leerlingen kennis hebben van digitale middelen en kritisch en (zelf)bewust omgaan met digitale technologie. Het LAKS is benieuwd hoe leerlingen zelf denken over digitale vaardigheden. Wat vinden zij onder 'digitale vaardigheden' horen? Hoe kijken de leerlingen naar hoe zij digitale vaardigheden aangeleerd krijgen? En hoe vinden leerlingen dat digitale vaardigheden het beste een plek kunnen krijgen in het onderwijsprogramma? Deze vragen stelden we aan leerlingen tijdens de congressen, welke we in dit hoofdstuk zullen bespreken.

Definitie digitale vaardigheden

Om het perspectief van leerlingen goed te vangen, moeten de basisvaardigheden een duidelijke definitie hebben. Momenteel heeft Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) de volgende definitie aan digitale vaardigheden gegeven: "Digitale geletterdheid gaat het om het kunnen omgaan met ICT, om kennis en begrip van de werking van ICT, kritisch en (zelf)bewust gebruik van de mogelijkheden van ICT en het inschatten van kansen en risico's die het gebruik van ICT met zich meebrengt". We hebben deze definitie met de leerlingen gedeeld en besproken wat zij hiervan vinden. De meeste leerlingen vonden deze definitie vaag, onduidelijk en moeilijk verwoord. Het LAKS gebruikt de term digitale vaardigheden in plaats van digitale geletterdheid, omdat wij dit een duidelijkere en makkelijkere term vinden. De meeste leerlingen waren het hier mee eens. Toch vonden sommige leerlingen de uitleg van SLO concreet en vonden ze dat er een heldere verwachting gesteld werd. Na overleg ervaarden de leerlingen echter wel een gebrek aan duidelijke kaders. Want wanneer voldoet een leerling precies aan de eisen die in de definitie gesteld worden? Sommige scholieren vonden het lastig om vorm te geven aan wat digitale vaardigheden precies zijn. Zoals de beschreven categorieën hierboven laten zien, is het ook lastig om hier een duidelijke afbakening te presenteren. Digitale vaardigheden kunnen een groot onderwerp als nepnieuws omvatten, maar kunnen ook over concrete zaken gaan, zoals een DigiD aanvragen.

“De wereld is aan het digitaliseren dus je hebt het heel veel nodig, ook in je latere baan eventueel.”

“Op school moesten we een LinkedIn-profiel maken. Goede koppeling tussen digitale vaardigheden, burgerschap en LOB.”

Beheersing online programma's

Aan de leerlingen werd gevraagd wat zij zelf onder digitale vaardigheden vonden vallen. De scholieren verbonden digitale vaardigheden vooral aan het beheersen van programma's als Word, Excel en PowerPoint. Zo gaven ze aan dat scholieren deze programma's in hun verdere schoolloopbaan veel nodig zullen hebben en ook later tijdens werk moeten gebruiken, waardoor het handig is om de programma's te beheersen. Scholieren zien ook meerwaarde in het opnemen van 'basiszaken', zoals zij dat noemden. Voorbeelden hiervan zijn het schrijven van een professionele mail, maar ook online belastingaangifte doen. De verschillen tussen scholen onderling zijn groot: sommige leerlingen gaven aan helemaal niks te hebben geleerd met betrekking tot digitale vaardigheden, terwijl andere leerlingen wel de beginstappen van Word en Excel geleerd hebben. Deze kennis werd wel als zeer nuttig ervaren (bijvoorbeeld het schrijven van verslagen), maar wat er is aangeleerd in deze lessen vonden de scholieren niet toereikend: ze komen nog digitale kennis tekort. De leerlingen gaven aan het jammer te vinden dat deze vaardigheden niet als de basis worden gezien. Ze benadrukten dat ze hier graag meer les over willen.

Een kleine groep leerlingen gaf echter aan goed les te krijgen in digitale vaardigheden. Zij gaven aan dat ze in de klas bredere thema's rondom digitale vaardigheden hadden besproken, zoals online veiligheid en nepnieuws. Ook vertelden sommige leerlingen dat ze een LinkedIn-profiel moesten aanmaken.

“Online veiligheid is handig, toekomstgericht, essentieel en actueel.”

Online veiligheid

Digitaal vaardig zijn betekent volgens leerlingen ook het herkennen van digitaal gevaar. Denk hierbij aan onderwerpen als cyberpesten, de herkenning van nepnieuws of bijvoorbeeld de omgang met sociale media. Scholieren komen op een steeds jongere leeftijd, zelfs al op de basisschool, in aanraking met de digitale wereld maar krijgen niet altijd een uitleg over de gevaren of het veilig gebruik ervan. Denk hierbij aan privacy en veilig op het internet surfen. Maar ook aan het juist en veilig gebruik maken van DigiD en andere overheidsgerelateerde apps. Leerlingen gaven aan dat hier zeker ook een taak voor school is weggelegd, omdat de leefwereld van jongeren zich voornamelijk afspeelt op en rondom school.

Scholieren erkennen dat het gedrag van leeftijdgenoten op internet verschillend is. Dat neemt volgens hen niet weg dat het internet veel goede kanten, maar ook slechte kanten kent. Denk hierbij aan pesterijen, onzekerheid en nepnieuws.

Betrouwbare bronnen

Leerlingen vonden het belangrijk dat er aandacht besteed wordt aan het leren herkennen van betrouwbare bronnen. Scholieren gaven aan dat het nu heel makkelijk is om nepnieuws te maken en te verspreiden, maar dat het lastig is om onderscheid te zien tussen legitieme informatie en verzonden verhalen. Ze willen dit soort onderwerpen graag op school bespreken. Het leren herkennen van nepnieuws vonden leerlingen belangrijker dan het leren omgaan met Excel, omdat er ook veel online cursussen zijn die je leren omgaan met Excel.

In de les

Op welke manier zouden leerlingen willen leren omgaan met het herkennen van nepnieuws en het onder de knie krijgen van basiszaken als Word? Scholieren zien vooral veel kansen in lesmodules: een aantal lessen achter elkaar over het te behandelende onderwerp van digitale vaardigheden. Leerlingen gaven aan dat een vakoverstijgend onderwerp veel afstemming vergt onder leraren. Ze zeiden bijvoorbeeld dat je dan bij aardrijkskunde iets leert, wat opnieuw wordt uitgelegd bij natuurkunde. Zij maken zich wel zorgen over het aantal uren dat hieraan besteed moet worden. Met het oog op een nu al vol curriculum zijn leerlingen bang dat dit extra druk legt op zowel de scholieren als de school. Het leren omgaan met een programma als Word kan tijdrovend zijn. Leren wat nepnieuws is, hoe je het herkent en wat het kan doen kan eveneens veel tijd in beslag nemen.

Naast het herkennen en omgaan met nepnieuws vonden scholieren het ook belangrijk dat er aandacht is voor onderwerpen als kritisch en zelfbewust gebruikmaken van de mogelijkheden van digitale technologie. Zoals in reclames waarin wordt beloofd dat men 'online veel geld kan verdienen'. Niet alle leerlingen zijn digitaal vaardig genoeg om de gevaren van online advertenties in te zien. Ook het herkennen van virussen is een belangrijk thema voor leerlingen. Daarnaast zouden zij ook graag meer aandacht willen voor het leren omgaan met artificiële intelligentie in relatie tot beeldmateriaal. Hoe herken je een echt beeld en hoe weet je of een beeld nep is? Wat zijn de gevaren van artificiële beelden en wat zijn de gevolgen? Een laatste belangrijk onderwerp om te bespreken vonden leerlingen catfishing. Dit is een fenomeen waarin iemand zich online anders voordoeft dan die werkelijk is en op deze manier anderen emotioneel maar ook financieel kan uitbuiten.

Jong geleerd

Omdat iedereen steeds jonger in aanraking komt met digitale middelen geven leerlingen aan niet alleen digitaal onderwijs te willen op het voorgezet onderwijs, maar ook op het primair onderwijs. In de redenatie van de leerlingen: jonge kinderen hebben al telefoons en komen in aanraking met het internet, dus ook op deze (jonge) leeftijd moet al aandacht geschonken worden aan digitale vaardigheden in het onderwijs.

Digitale middelen

Veel scholen maken gebruik van digitale middelen. Denk hierbij aan grafische rekenmachines, tablets of een bepaald merk laptop. Niet iedere leerling is in staat om deze middelen aan te schaffen. Leerlingen uiten hun zorgen over deze groeiende vorm van kansenongelijkheid in het onderwijs. Uitsluiting op basis van materiaal zou te allen tijde voorkomen moeten worden.

Conclusie digitale vaardigheden

Hoewel leerlingen verschillend denken over de duidelijkheid en begrijpelijkheid van de definitie van 'digitale geletterdheid' zoals voorgelegd door het SLO, merkten de meesten een gebrek aan duidelijke kaders op. Want wanneer voldoet een leerling precies aan de eisen die in de definitie worden gesteld?

Scholieren linken digitale vaardigheden voornamelijk aan het beheersen van programma's als Word, Excel en PowerPoint. Ze verwachten hier in hun toekomst veel gebruik van te moeten maken, en zien hierdoor duidelijk de meerwaarde van het beheersen van dergelijke programma's. Daarnaast moet er volgens de leerlingen aandacht worden besteed aan online veiligheid. Hierbij denken leerlingen aan onderwerpen als cyberpesten, de herkenning van nepnieuws en een gezonde manier van omgaan met sociale media. Ten slotte benadrukken leerlingen het belang van zogenoemde 'basiszaken', zoals het schrijven van een mail of online belastingaangifte doen.

In hoeverre scholen momenteel aandacht besteden aan deze 'basiszaken' wisselt enorm. Over het algemeen gaven de leerlingen aan behoefte te hebben aan meer aandacht voor deze digitale vaardigheden in het onderwijs. Ze benadrukten dat het soms lang duurt om een vaardigheid goed onder de knie te krijgen, omdat het bijvoorbeeld veel oefening vereist.

In gesprek met de leerlingen werd duidelijk dat ze het voornamelijk belangrijk vinden om vanuit school aangeleerd te krijgen wat (betrouwbare) bronnen zijn, hoe je deze kan herkennen en evalueren. Ze zouden de voorkeur geven aan een aantal losse lesmodules waar dit in naar voren komt, in plaats van een apart vak, omdat het curriculum al vol genoeg is. Ze verwachten dat dit vakoverstijgend veel afstemming vraagt van leraren.

Aandachtspunten

Afsluitend zijn er nog twee aandachtspunten waar de leerlingen extra aandacht voor vroegen. Ten eerste gaven leerlingen aan niet alleen digitaal onderwijs te willen op het voorgezet onderwijs, maar ook op het primair onderwijs. Als tweede aandachtspunt benoemden ze dat het ze opvalt dat er veel kansenongelijkheid kan ontstaan wanneer het aankomt op digitale middelen. Zo merkte een van de leerlingen op: "Iedereen op mijn school wordt aangemoedigd om een MacBook te kopen. Als je die niet hebt, kan je ook geen hulp krijgen van de 'laptopdokters'".

Conclusie

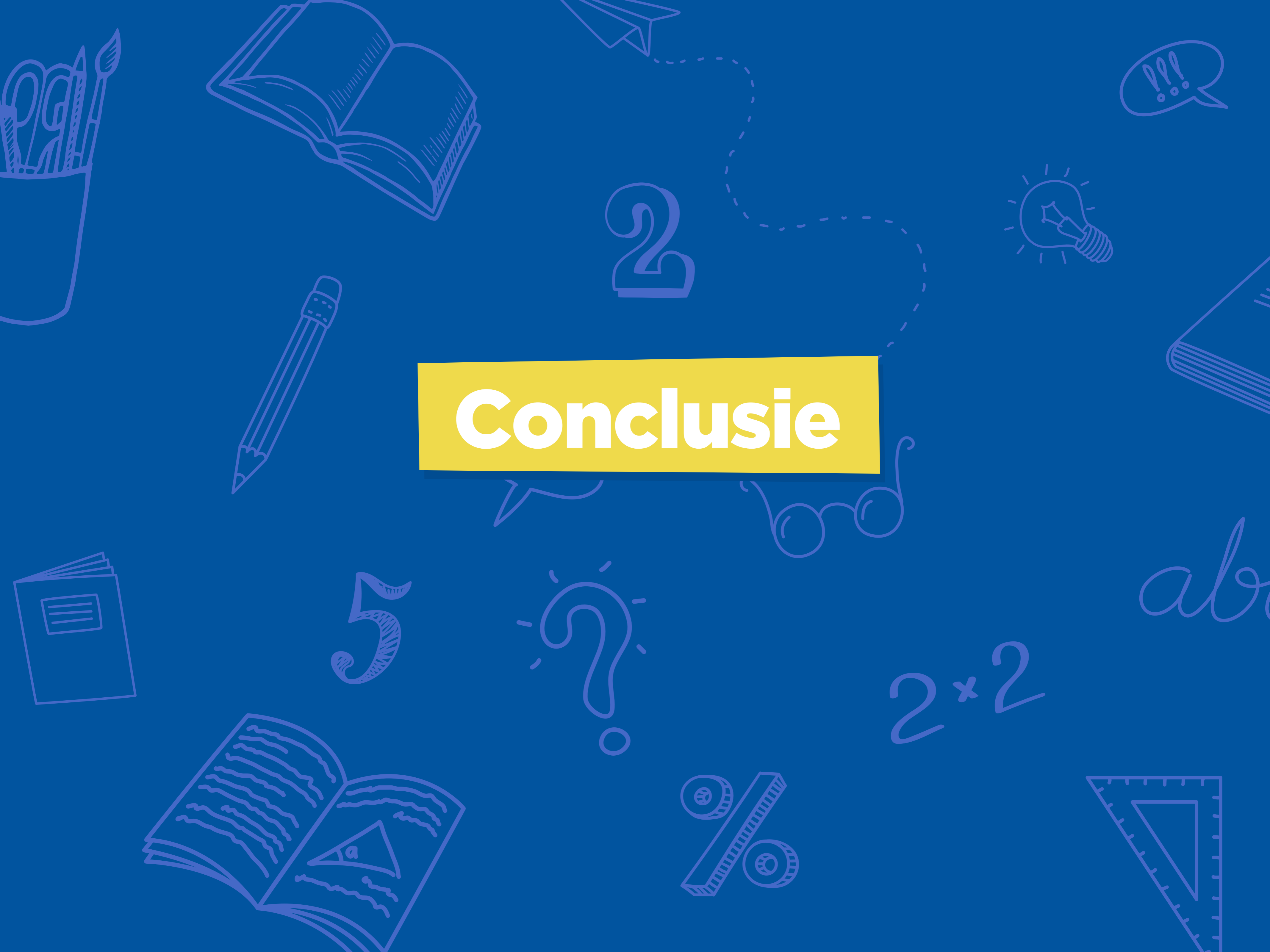
2

2×2

?

5

ab

Dit jaar heeft het LAKS zich met de scholierencongressen gefocust op de basisvaardigheden burgerschap en digitale vaardigheden. Leerlingen laten weten dat zij zich zorgen maken over de staat van beide vaardigheden. In de Staat van het Onderwijs 2021, 2022 en 2023 wordt een 'afnemende prestatie' waargenomen. Dat terwijl scholieren juist veel kansen zien voor deze basisvaardigheden en ook veel ideeën hebben over het aanbod. De scholierencongressen focusten zich daarom op de vragen: "Hoe kijken leerlingen naar het burgerschapsonderwijs en het onderwijs over digitale vaardigheden?" en "Wat zouden leerlingen zelf graag leren?"

Een conclusie die getrokken kan worden uit de ervaringsverhalen van leerlingen is dat de definities die SLO heeft toegeschreven aan zowel burgerschap als digitale vaardigheden te vaag zijn om houvast te bieden aan leerlingen. Zo vinden scholieren het lastig om vorm te geven aan wat digitale vaardigheden precies zijn. De definitie die SLO hierin hanteert is volgens hen te vaag en biedt, net als de definitie van burgerschap, geen duidelijke kaders. Binnen de definitie van burgerschap zien scholieren bij meerdere begrippen kansen om het meer vorm te geven en beter te laten aansluiten bij de wensen van scholieren.

Burgerschap

De burgerschapsopdracht van scholen is volgens scholieren nu nog te vrij, waardoor deze niet aansluit bij de behoeften van leerlingen. Opmerkelijk was dat veel leerlingen niet op de hoogte waren van de burgerschapsopdracht van scholen. Doordat zij hier niet van op de hoogte zijn, is het lastig om hier als leerling inspraak op te hebben. Daarnaast zien leerlingen dat er door het gebrek aan duidelijke kaders verschillen in aanbod tussen scholen ontstaan. Dit vinden zij zorgelijk, omdat dit kansenongelijkheid in de hand werkt. Door het gebrek aan duidelijke kaders en de grote verschillen tussen scholen vinden leerlingen dat burgerschap hen op dit moment niet de handvatten geeft om zelfredzaam te worden.

Scholieren geven aan dat zij een voorkeur hebben voor het integraal verwerken van burgerschap in het onderwijs. Burgerschap zou in dit geval vanaf de onderbouw doorlopend deel uitmaken van het onderwijsprogramma.

Daarnaast zouden scholieren graag een uitgebreidere versie van burgerschap zien. Er zou meer aandacht besteed kunnen worden aan persoonsvorming in een pluriforme samenleving, financiën, gezondheid en seksuele vorming. Leerlingen vinden het wel lastig om daarin een duidelijke scheidslijn tussen de verantwoordelijkheid van school en van ouders of verzorgers te maken. Niet iedere leerling heeft dezelfde sociaaleconomische achtergrond om op terug te vallen.

Binnen burgerschapsonderwijs willen leerlingen ook graag meer aandacht voor seksuele en relationele vorming. Zij vinden het belangrijk dat er aandacht is voor uitleg over consent, plezier tijdens seks, seksuele identiteit. Dit zijn belangrijke thema's waarover het gesprek doorlopend gevoerd moet worden. Persoonsvorming en socialisatie vormen de kern van de burgerschapsopdracht.

Digitale vaardigheden

Wanneer scholieren denken aan digitale vaardigheden denken zij vooral aan het leren omgaan met programma's als Word en Excel. Het leren omgaan met deze programma's vinden leerlingen belangrijk, omdat zij hier doorlopend profijt van hebben. Wel geven leerlingen aan dat zij meer nodig hebben om daadwerkelijk digitaal vaardig te worden. Scholieren zouden graag zien dat er ook op het primair onderwijs digitaal onderwijs wordt gegeven, omdat kinderen op een steeds jongere leeftijd in contact komen met sociale media. Ook willen leerlingen dat er maatregelen komen om kansenongelijkheid op scholen tegen te gaan. Leerlingen merken op dat er vaak van ze wordt gevraagd om een laptop of tablet aan te schaffen, maar dat niet iedereen daar de middelen voor heeft. Hierdoor kan niet iedereen meekomen met de les en dat zou voorkomen moeten worden. Het LAKS pleit daarom voor een uitbreiding van de Wet gratis schoolboeken door de toevoeging van digitale middelen.

Ook inhoudelijk zien veel leerlingen kansen voor digitale vaardigheden. Zo willen zij meer aandacht voor online veiligheid, waaronder hoe om te gaan met nepnieuws, cyberpesten en sociale media. Leerlingen stellen voor om zo veel mogelijk met lesmodules te werken, om zo de onderwijstijd te beperken.

Toekomst burgerschap en digitale vaardigheden

Het LAKS ziet dat het al een aantal jaren niet goed gesteld is met de basisvaardigheden. Dit zien wij terug in de vakken taal en rekenen, maar ook in de vakken burgerschap en digitale vaardigheden. Tijdens de scholierencongressen en in dit rapport heeft het LAKS zich gericht op en verdiept in de visie van leerlingen op burgerschap en digitale vaardigheden. School is dé plek voor leerlingen om erachter te komen wie ze zijn en wat zij willen. Digitale vaardigheden en burgerschap zijn beide vakken die hieraan kunnen bijdragen. De belevingswereld van jongeren speelt zich steeds meer digitaal af. Het is daarom van groot belang dat leerlingen leren omgaan met het herkennen van online gevaren, nepnieuws maar ook gelijke kansen krijgen om digitaal vaardig te worden.

Elke school heeft een burgerschapsopdracht en het is belangrijk dat iedere leerling evenveel kans krijgt om zich zo goed mogelijk te kunnen ontplooien in de maatschappij. De definities van de basisvaardigheden zijn op dit moment nog te breed en te vaag. Dit laat ruimte voor scholen om of heel veel of heel weinig invulling te geven aan de basisvaardigheden. Leerlingen lopen daardoor kansen mis. Het is jammer en zorgelijk dat burgerschap nog niet voor iedere leerling zorgt voor een goede voorbereiding op hun verdere loopbaan en persoonlijke leven.

Helaas zijn er nog veel leerlingen die niet weten dat er een burgerschapsopdracht is, met als gevolg dat de inspraak van leerlingen op dit vak beperkt is. En dat is niet alleen jammer, maar ook zorgelijk. Het LAKS, een vereniging voor en door scholieren, is een groot voorstander van leerlingeninspraak. In het betrekken van leerlingen bij het vormgeven van het onderwijs ligt er een grote kans voor onderwijspartijen om onderwijs vakinhoudelijk beter aan te laten sluiten bij de behoeften van leerlingen. Samen met leerlingen vakken inhoudelijk aanscherpen kan helpen bij het opstellen van duidelijke kaders.

Het LAKS blijft in gesprek met scholieren om de stem van leerlingen te vertegenwoordigen in het onderwijs. Wij roepen onderwijspartijen op om hetzelfde te (blijven) doen. Zoals dit rapport laat zien, hebben leerlingen genoeg goede ideeën om mee te denken bij het vormgeven van de onderwijsopdrachten.

Dat was 'm!

Burgerschap en digitale vaardigheden in het onderwijs

LAKS
landelijk actie comité **scholieren**

